

Piotr STALMASZCZYK

PYTANIA O JEZYK (I ŚWIAT)¹

*Psychologiczny i kognitywny zwrot gramatyki generatywnej i semantyki pojęcio-
wej można postrzegać jako kolejny krok w rozwoju współczesnej filozofii: jako
kognitywną rewolucję w językoznawstwie czy też zwrot kognitywny (nazywany tak
przez analogię do zwrotu lingwistycznego w filozofii i odnoszący się do całego
kompleksu nauk kognitywnych), czyli przejście od badań struktury języka do badań
struktury umysłu.*

Niniejsze rozważania poświęcone zostaną krótkiemu omówieniu pytań o naturę języka stawianych w obrębie językoznawstwa generatywnego z uwzględnieniem nieco szerszego kontekstu filozoficznego, zwłaszcza analitycznej filozofii języka (w skrócie: „pytań Chomsky’ego” i „pytań Searle’a”). Omówię również pokrótce możliwe związki zachodzące między badaniem języka a dociekaniem filozoficznymi, należy jednak wyraźnie podkreślić, że ograniczam się tu jedynie do przywołania i skomentowania kilku pytań dotyczących języka oraz do wskazania kontekstu i ontologicznych założeń koniecznych do sensownego postawienia tych pytań. Każda bardziej obszerna próba odpowiedzi wymagałaby osobnych monografii. Mam ponadto nadzieję, że skoncentrowanie się na pytaniach może pomóc w uniknięciu błędu esencjalizmu (ang. essentialist fallacy), czyli przekonania, że każde badane i definiowane zjawisko (w naszym wypadku byłby to język) ma jakąś jedną istotę, podstawową naturę – jest to błąd, którego konsekwencjami okazują się redukcjonizm i dogmatyczność koncepcji uniwersalistycznych. Przytoczone poniżej pytania Chomsky’ego i Searle’a chciałbym również rozpatrywać w perspektywie zmian zachodzących w nowożytnej filozofii, zwłaszcza w szeroko pojętej tradycji kognitywno-analitycznej.

Rozpocznijmy jednak od pytań Immanuela Kanta, który w przedmowie do pierwszego wydania *Krytyki czystego rozumu* (1781) zauważył: „Rozum ludzki spotyka się w pewnym rodzaju swych poznań ze szczególnym losem: dręczą

¹ Dziękuję Recenzentom za cenne uwagi i sugestie. Ze względu na skromny rozmiar tekstu nie byłem w stanie wprowadzić niektórych sugerowanych zmian, zwłaszcza tych dotyczących poszerzenia spektrum omawianej tematyki, zależało mi na zarysowaniu jednego obszaru istotnego dla współczesnego językoznawstwa i filozofii języka. W poniższym tekście wykorzystuję ustalenia poczynione w pracy *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka* (zob. P. Stalmaszczyk, *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021).

go pytania, których nie może uchylić, albowiem zadaje mu je własna jego natura, ale na które nie może również odpowiedzieć, albowiem przewyższają one wszelką jego możliwość”². Przedmiotem rozważań Kanta jest epistemologia, metafizyka i natura ludzka, a jego najważniejsze pytania to: „Co mogę wiedzieć?” oraz „Czym jest człowiek?”. Z całą pewnością innym ważnym i „dręczącym” pytaniem, którego nie można uchylić, jest to dotyczące natury języka i jego związków z myśleniem oraz poznawaniem świata.

Pytania postawione przez królewieckiego filozofa najpierw w dyskusji dotyczącej kanonów czystego rozumu w *Krytyce czystego rozumu*³, a w nieco bardziej rozbudowanej formie we wprowadzeniu do *Logiki*⁴, brzmią następująco: (1) Co mogę wiedzieć? (2) Co powinienem czynić? (3) Na co wolno mi mieć nadzieję? (4) Czym jest człowiek? Pytania te p a r c e l u j ą – według słów Kanta – dziedzinę filozofii „w kosmopolitycznym znaczeniu”⁵. Gdyby chciał je zestawić z dwoma najważniejszymi pytaniami w badaniach nad językiem („Czym jest język?” oraz „Czym zajmuje się językoznawstwo?”), to należy najpierw rozpatrzyć, za Carlosem Santaną, trzy klasy odpowiednich ontologii⁶: (neuro)psychologiczną (opartą na badaniu aktywności związanej z neuronalnym przetwarzaniem języka), społeczną (opartą na badaniu bytu społecznego), oraz abstrakcyjną (opartą na badaniu bytu abstrakcyjnego, pojmowanego na wzór bytów matematycznych). Zwrócenie uwagi na zasadność zaprowadzenia „porządku ontologicznego” nie jest niczym nowym. Już kilkadziesiąt lat wcześniej w programowym artykule na temat semantyki ogólnej David Lewis zwrócił uwagę na konieczność rozróżnienia opisu możliwych języków i gramatyk jako abstrakcyjnych systemów semantycznych, w których symbole są powiązane z różnymi aspektami świata, i opisu psychologicznych oraz socjologicznych faktów, dzięki którym konkretny abstrakcyjny system używany jest przez daną osobę lub zbiorowość⁷. Lewis podkreślał, że pomieszanie tych dwóch rodzajów zagadnień skutkuje wyłącznie mętlikiem pojęciowym⁸.

Niejako na marginesie należy zauważyć, że pokrewną perspektywę metodologiczną odnaleźć można w literaturze jeszcze wcześniejszej, chociażby w pracach przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej, przede wszystkim

² I. K a n t, *Krytyka czystego rozumu*, A VII, tłum. R. Ingarden, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2001, s. 23.

³ Por. tamże, B 833, s. 593.

⁴ Por. tamże. Por. też: t e n ż e, *Logika*, tłum. A. Banaszkiewicz, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005, s. 37.

⁵ T e n ż e, *Logika*, s. 37.

⁶ Zob. C. S a n t a n a, *What Is Language?*, „Ergo” 3(2016) nr 19, s. 501-523 (<https://quod.lib.umich.edu/e/ergo/12405314.0003.019?view=text;rgn=main>).

⁷ Zob. D. L e w i s, *General Semantics*, „Synthese” 22(1970) nr 1-2, s. 18-67.

⁸ Por. tamże, s. 19.

Kazimierza Twardowskiego, ale także Tadeusza Czeżowskiego, Kazimierza Ajdukiewicza czy Janiny Kotarbińskiej, co szczegółowo omawia w swojej książce Anna Brożek⁹.

W tym podwójnym kontekście (pytań Kanta i kwestii wyboru właściwej ontologii) chciałbym przytoczyć porządkujące pytania, postawione w innym czasowym i metodologicznym kontekście przez amerykańskiego językoznawcę Noama Chomsky'ego oraz przez amerykańskiego filozofa Johna Searle'a, współtwórcę teorii aktów mowy i ważnych prac z zakresu filozofii języka, filozofii umysłu oraz ontologii społecznej.

W indywidualistycznej koncepcji języka rozwijanej przez Chomsky'ego w ramach językoznawstwa generatywnego pojawiają się następujące pytania: (1) Co składa się na wiedzę o języku – czyli: co to znaczy znać język? (2) W jaki sposób wiedza o języku zostaje nabyta? (3) Jak ją wykorzystujemy?¹⁰ Pytania te dotyczą problemów, które można nazwać kolejno „problemem Humboldta”, „problemem Platona” i „problemem Kartezjusza”¹¹. Pierwsze z tych pytań dotyczy intuicyjnej (czyli nieuświadomionej) wiedzy o języku oraz możliwościach rozumienia i produkowania nowych zdań języka, czyli wiedzy o kreatywności językowej. Przedmiotem pytania drugiego jest możliwość nabywania języka mimo ubóstwa odpowiednich bodźców, natomiast pytanie trzecie koncentruje się na problemie percepcji (rozumienia wyrażen językowych) i produkcji (wytwarzania wyrażen językowych adekwatnych do sytuacji). Te trzy podstawowe pytania zostają dopełnione przez kolejne dwa: (4) W jaki sposób odpowiednie własności umysłu bądź mózgu wyewoluowały w obrębie gatunku? (5) Jakie mechanizmy mózgowe odpowiedzialne są za realizację tych własności?¹²

Tak sformułowane pytania wskazują na zmianę paradygmatu dokonującą się w rozwoju myśli generatywnej i dotyczą gramatyki rozumianej jako struktura obecna w umyśle. Można je zatem określić jako wyrażające, odpowiednio, „problem Darwina” oraz „problem Broki”¹³. Są one ściśle związane z paradygmatem mentalistycznym i rozwojem współczesnej biolingwistyki. W perspektywie biolingwistycznej język, jakim posługuje się jednostka, jest

⁹ Zob. A. B r o ż e k, *Analiza i konstrukcja. O metodach badania pojęć w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, Copernicus Center Press, Kraków 2020.

¹⁰ Por. N. C h o m s k y, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger, New York 1986, s. 3.

¹¹ Por. H. K a r d e l a, „Cognitive Linguistics and Biolinguistics: On the Path to Rapprochement?”, w: *Explorations in Language and Linguistics*, red. Ł. Bogucki, P. Cap, Peter Lang, Berlin 2018, s. 116n.; C h o m s k y, dz. cyt., s. 3.

¹² Por. N. C h o m s k y, *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1995, s. 14n.

¹³ Por. K a r d e l a, dz. cyt. s. 116n.; C h o m s k y, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, s. 3.

stanem umysłu (ang. state of some component of the mind), biologiczną właściwością gatunkową oraz nie tyle narzędziem zaprojektowanym przez ludzi, ile tworem biologicznym (ang. biological object).

W wykładach im. Deweya wygłoszonych w roku 2013 na Uniwersytecie Columbia (i opublikowanych w rozszerzonej formie w roku 2016)¹⁴ Chomsky poddał jednak swoje podstawowe pytania przeformułowaniu i brzmią one teraz następująco: (1) Jakimi istotami jesteśmy? (2) Czym jest język? (3) Jakie są granice ludzkiego poznania? (4) Czym jest wspólne dobro (do którego powinniśmy dążyć)?¹⁵ Stały się zatem pytaniami o podstawy człowieczeństwa, które – w ujęciu Chomsky’ego – związane jest w sposób wyjątkowy i nierozzerwalny z językiem, ale także z wiedzą i poznaniem.

Z pytaniami Chomsky’ego ciekawie współbrzmia pytania stawiane przez Johna Searle’a, filozofa, którego rozwój naukowy wiedzie od filozofii języka do filozofii umysłu i ontologii społecznej¹⁶. Sformułował je on między innymi w swojej książce będącej krótkim wprowadzeniem do badań nad umysłem, a brzmią one następująco: (1) Kim jesteśmy i jakie jest nasze miejsce w świecie? (2) Jaki jest związek realności ludzkiej z całą pozostałą realnością? (3) Co to znaczy być człowiekiem?¹⁷. Podobieństwo do kanonicznych pytań Kanta jest oczywiste. Dla Kanta jednak istotna jest perspektywa antropologii (filozoficznej): „Na pierwsze pytanie odpowiada metafizyka, na drugie nauka o moralności, na trzecie religia, a na czwarte antropologia. W gruncie rzeczy wszystko to można zaliczyć do antropologii, gdyż trzy pierwsze pytania odnoszą się do ostatniego”¹⁸. Ponadto poszukiwanie odpowiedzi na sformułowane pytania prowadzi królewieckiego filozofa do wypracowania teorii krytycznej epistemologii. Ujęcie takie bliskie jest rozwijanej współcześnie przez Charlesa Taylora krytycznej filozofii języka¹⁹ – o ile w przypadku pytań Chomsky’ego należałoby raczej mówić o perspektywie biologicznej (a zatem o rewolucji

¹⁴ Zob. N. Chomsky, *What Kind of Creatures Are We?*, Columbia University Press, New York 2016.

¹⁵ Por. tamże, s. 1.

¹⁶ Rozwój myśli Searle’a można też określić jako przejście „od aktów mowy do rzeczywistości społecznej” (zob. B. Smith, *John Searle: Od aktów mowy do rzeczywistości społecznej*, tłum. A. Lekka-Kowalik, Z. Pikulski, „Roczniki Filozoficzne” 51(2003) nr 1, s. 265-292). Do zmian zachodzących w kognitywno-analitycznej tradycji w filozofii współczesnej nawiązuję w ostatniej części niniejszego tekstu.

¹⁷ Por. J.R. Searle, *Umysł. Krótkie wprowadzenie*, tłum. J. Karłowski, Rebis, Poznań 2010, s. 21.

¹⁸ Kant, *Logika*, s. 37.

¹⁹ Zob. Ch. Taylor, *The Language Animal: The Full Shape of the Human Linguistic Capacity*, The Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, 2016. Zob. też: P. Stalmaszyk, *Charles Taylor’s Critical Philosophy of Language*, „Linguistica Silesiana” 40(2019), s. 409-417.

w językoznawstwie), o tyle w przekonaniu Searle'a poszukiwanie odpowiedzi na jego własne pytania należy rozpocząć od filozofii umysłu, „ponieważ zjawiska mentalne tworzą most między nami a światem”²⁰. Pozostając przy tej metaforze, można dodać, że filary owego mostu stanowi język.

Powyższe zestawy pytań (wraz z kontekstami, w których się pojawiły) wskazują na bardzo silne związki między badaniem języka a dociekaniami filozoficznymi. W porównaniu z innymi naukami humanistyczno-społecznymi lingwistyka jako jedna z nauk szczegółowych dość wcześnie uniezależniła się od filozofii, jednocześnie jednak podstawowe pytania językoznawcze, takie jak te o samą naturę języka i naturę znaczenia, a także o relacje zachodzące między rzeczywistością, myśleniem i językiem, zawsze miały zdecydowanie filozoficzny charakter. Jak podkreślił Andrzej Bogusławski, „lingwistyka teoretyczna znajduje się w wiecznej (wzajemnej) symbiozie z filozofią (w tym: z logiką), a także z h i s t o r i ą filozofii i h i s t o r i ą lingwistyki”²¹. Związki między wspomnianymi dyscyplinami wciąż pozostają ściśle, mimo że – jak zauważa André Comte-Sponville – lingwistyka powstała na skutek z e r w a n i a z filozofią języka (podobnie jak socjologia jest skutkiem zerwania z filozofią społeczną, a psychologia odejścia od filozofii podmiotu). Powołując się na sformułowanie francuskiego filozofa nauki Gastona Bachelarda, Comte-Sponville mówi w tym kontekście o „epistemologicznym cięciu”²². Podobnie uważa brytyjski filozof analityczny Michael Dummett: „Językoznawstwo ogólne wzięło rozbrat z filozofią, która je ukształtowała, i w dużej mierze zawładnęło niezależną dziedziną filologii”²³. Sformułowania te dotyczą przede wszystkim językoznawstwa o bardziej teoretycznym charakterze, językoznawstwo ogólne wywodzi bowiem swój rodowód zarówno z filozofii, jak i z filologii oraz – szeroko pojętej – gramatyki. Koncepcja cięcia (lub zerwania) epistemologicznego wprowadza nową perspektywę badawczą (zmianę paradygmatyczną), inna koncepcja postulowałaby w c h ł a n i a n i e przez językoznawstwo kolejnych całych perspektyw badawczych lub (częściej) ich istotnych elementów²⁴.

Rodowody lingwistyki proponowane przez filozofów i językoznawców nie są jednakowe. W *Kursie językoznawstwa ogólnego* Ferdinand de Saussure wskazuje na następującą genezę właściwego językoznawstwa: najpierw rozwijała się grama-

²⁰ S e a r l e, dz. cyt., s. 21.

²¹ A. B o g u s ł a w s k i, *Lingwistyczna teoria mowy. Preliminaria*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 26.

²² A. C o m t e - S p o n v i l l e, *Filozofia*, tłum. E. Burska, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 2007, s. 120.

²³ M. D u m m e t t, *Natura i przyszłość filozofii*, tłum. M. Iwanicki, T. Szubka, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2010, s. 8.

²⁴ Szerzej na ten temat zob. S t a l m a s z c z y k, *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka*, s. 27-55.

tyka jako dyscyplina normatywna oparta na logice („daleka od czystej obserwacji”²⁵), następnie zaś filologia, związana z ustalaniem znaczenia, interpretowaniem i komentowaniem tekstów, jeszcze później gramatyka porównawcza, łącząca się z objaśnianiem jednego języka za pomocą drugiego, aż wreszcie pojawiła się gramatyka historyczno-porównawcza, czyli „właściwe językoznawstwo”²⁶.

Filozofię i językoznawstwo łączą związki nie tylko historyczne, ale również dotyczące przedmiotu badań. Język stanowi ontologiczną i materiałową podstawę zarówno dla językoznawstwa, jak i dla filozofii. W swojej klasycznej rozprawie z zakresu filozofii języka *Język i świat realny* Mieczysław A. Krąpiec wyróżnia trzy kolejne kręgi myśli filozoficznej: „krąg filozofii bytu, filozofii myślenia i filozofii języka”²⁷, i wskazuje na ściśle powiązania języka, myśli i bytu: „Język, myśl i byt tworzą nierozdzieloną całość i filozoficzne rozumienie ludzkiego języka może się stać zrozumiałe jedynie w kontekście bytu, myśli i języka. [...] Język, jego wartość (sens), jego przedmiot oraz funkcja były tradycyjnie związane z filozofią, gdyż pierwotnie nie rozdzielano i nie parcelowano warunkujących się w poznaniu obszarów bytu, myśli i języka”²⁸.

Doskonałym przykładem najwcześniejszego filozoficznego namysłu nad problemami językowymi jest dialog Platona *Kratylos*²⁹, powszechnie uważany za najstarszy w tradycji europejskiej traktat z zakresu językoznawstwa i filozofii języka. Ważne miejsce w tym dialogu zajmują rozważania dotyczące nazw własnych oraz istoty znaczenia, a także pochodzenia języka³⁰. Tematyka tych klasycznych rozważań w dalszym ciągu stanowi żywny obszar badawczy, co doskonale uwidaczniają współczesne badania dotyczące nazw własnych i znaczenia, prowadzone w obrębie zarówno onomastyki, jak i semantyki oraz pragmatyki językoznawczej, a także w obrębie filozofii języka. Kwestie dotyczące pochodzenia języka badane są natomiast przede wszystkim przez dynamicznie rozwijającą się biolingwistykę oraz teorię ewolucji języka.

Modyfikując nieco przywołane wyżej podejście Mieczysława Krąpca, można wyraźnie zauważyć, że w filozofii współczesnej funkcjonują trzy powiązane ze sobą obszary: filozofia bytu, filozofia umysłu oraz filozofia języka. Widać wyraźnie, że pytania o język są jednocześnie pytaniami o świat. Moż-

²⁵ F. de Saussure, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, tłum. K. Kasprzyk, PWN, Warszawa 1991, s. 27.

²⁶ Tamże, s. 31.

²⁷ M.A. Krąpiec, *Język i świat realny*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1985, s. 9.

²⁸ Tamże, s. 22.

²⁹ Zob. Platon, *Kratylos*, tłum. Z. Brzostowska, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990.

³⁰ Na temat problematyki związanej z semiotycznymi koncepcjami w myśli greckiej zob. I. Dąmbska, *Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej. Studia i teksty*, Ossolineum, Wrocław 1984. Bardziej szczegółowo kwestie językoznawcze poruszane w *Kratylosie* omawia Michał Kaczmarek (zob. M. Kaczmarek, *Językoznawstwo w „Kratylosie” Platona*, w: Platon, dz. cyt., s. 7-32).

na w powyższym kontekście pokusić się o wskazanie pewnego paralelizmu z koncepcją trzech światów Fregego: świata rzeczy materialnych (które możemy postrzegać), świata stanów umysłowych (przedstawień) i świata obiektywnych sensów (świata myśli, „trzeciego królestwa”)³¹, a także z teorią trzech światów Karla Poppera: świata 1 (rzeczywistości fizycznej), świata 2 (stanów mentalnych), oraz świata 3, czyli świata wytworów ludzkiego intelektu³². W perspektywie pytań o naturę języka (i tezy Chomsky’ego o tym, że język jest myślą uzewnętrznioną) ów trzeci świat można próbować opisać raczej jako dwa dopełniające się aspekty rzeczywistości językowej: aspekt mentalny (język jako rodzaj naturalny) i społeczny (język jako artefakt), opisywane przez dwa różne paradygmaty: mentalistyczny i komunikacyjny³³. W pierwszym królestwie, czyli świecie rzeczy „materialnych”, które możemy postrzegać, język funkcjonuje jako artefakt; w drugim królestwie, czyli w świecie przedmiotów wewnętrznych, język jawi się jako przedmiot biologiczny (stan umysłu); w trzecim królestwie, czyli w świecie myśli (sądów), język to werbalny obraz rzeczywistości.

Badania dotyczące języka, jego natury i funkcji wyrastają z filozoficznego namysłu, z szeroko pojętej chęci poznawania siebie i świata, a jednocześnie z rozpoznanie fundamentalnego ograniczenia, jakim jest niemożność wyjścia poza język, albowiem: „nie można wyjść poza język i opisać tego, co mu odpowiada, nie używając języka”³⁴. Komentarz Macieja Soina dotyczy wczesnej filozofii Wittgensteina, ale przekonanie, które wyraża, podzielają przedstawiciele większości nurtów filozofii współczesnej. Józef Bremer na przykład, na marginesie swojego omówienia epistemologii naturalistycznej, zauważa: „Naukowy realizm Quine’a (metody naukowe są adekwatne dla określenia, jakie obiekty faktycznie istnieją) oraz metafizyczny idealizm i empiryczny realizm Kanta schodzą się w stwierdzeniu, że nie możemy wyjść poza siebie i spojrzeć na świat znikąd, z punktu, który nie zakłada jakiegoś pojęciowego (językowego) aparatu”³⁵.

³¹ Zob. G. Frege, *Myśl: Studium logiczne*, w: tenże, *Pisma semantyczne*, tłum. B. Wolniewicz, PWN, Warszawa, 1977, s. 101-129.

³² Por. K. Popper, *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, tłum. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 138-146. Jak zauważył jeden z recenzentów tego tekstu, należy zdecydowanie podkreślić, że czym innym jest podział obszaru badań na trzy dyscypliny, a czym innym podział rzeczywistości na trzy rodzaje bytów. Jednakże, kierując się ustaleniami Fregego, Poppera, a także wskazówkami Santany, można wskazać na ontologiczne uzasadnienie istnienia trzech dyscyplin – badają one inne byty (światy). To niezwykle ciekawe zagadnienie z pewnością warto jest odrębne studium.

³³ Szerzej na temat tych paradygmatów por. S t a l m a s z c z y k, *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka*, s. 52-55.

³⁴ M. S o i n, *Gramatyka i metafizyka: Problem Wittgensteina*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 2001, s. 50.

³⁵ J. B r e m e r, *Interdyscyplinarne znaczenie neuronauki*, Akademia Ignatianum – Wydawnictwo WAM, Kraków 2016, s. 169.

Powyższe uwagi doskonale współbrzmiały z ustaleniami metafizyki na temat niemożności wyjścia poza myśl. Jak zauważa Enrico Berti (przycząc włoskiego neoscholastyka Gustavo Bontadiniego), przeciwstawienie podmiotu i przedmiotu zostało przewyżnione przez idealizm zarówno w wersji Hegla, jak i w koncepcji Giovanniego Gentilego: „Ze świadomości, tj. z myśli, nie można wyjść, ponieważ można tego dokonać tylko za pośrednictwem samej myśli, a zatem wciąż się w niej pozostaje”³⁶.

Przytoczone powyżej pytania Chomsky’ego i Searle’a można też rozpatrywać w perspektywie zmian zachodzących w filozofii nowożytnej. Nelson Goodman, jeden z najwybitniejszych dwudziestowiecznych filozofów amerykańskich, w rozprawie *Jak tworzymy świat* scharakteryzował swoje dokonania, pisząc, że należą one do tradycji filozofii nowożytnej, której źródłem było zastąpienie przez Kanta struktury świata strukturą umysłu³⁷. Pokrewne spostrzeżenie sformułował też Józef Bremer: „Dla Kanta myślenie oznacza używanie pojęć. Quine unika mówienia o aktywnościach pojęciowo-mentalnych, zamiast tego mówi o używaniu języka”³⁸. Według Goodmana kolejnym krokiem było utożsamienie przez innego amerykańskiego filozofa i logika, Clarence’a I. Lewisa, struktury umysłu ze strukturą pojęć. Przywołana przez Goodmana praca Lewisa³⁹ stanowiła przełom w dwudziestowiecznej epistemologii, natomiast sam Goodman (uczeń Lewisa) doszedł do „utożsamienia struktury pojęć ze strukturą rozmaitych systemów symbolicznych nauki, filozofii, sztuki, percepcji oraz zwykłego dyskursu codzienności”⁴⁰. Można w tym miejscu wspomnieć również o utożsamieniu struktury świata ze strukturą języka dokonany we wczesnej myśli Ludwiga Wittgensteina, które dobrze widoczne jest na przykład w następujących tezach *Traktatu*: „4.01. Zdanie jest obrazem rzeczywistości”⁴¹ i „4.05. Rzeczywistość porównuje się ze zdaniem”⁴².

Jak natomiast stosunkowo niedawno zauważył John Searle, centrum zainteresowania filozofii przesunęło się obecnie z języka na umysł: „Wiele problemów językowych to szczególne przypadki problemów umysłu. Użytek, jaki czynimy z języka, jest wyrazem bardziej fundamentalnych biologicznie

³⁶ E. Berti, *Wprowadzenie do metafizyki*, tłum. D. Facca, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2002, s. 50.

³⁷ Por. N. Goodman, *Jak tworzymy świat*, tłum. M. Szczubiałka, Aletheia, Warszawa 1997, s. 8.

³⁸ Bremer, dz. cyt., s. 169.

³⁹ Zob. C.I. Lewis, *Mind and the World-Order: Outline of a Theory of Knowledge*, Dover Publications, New York 1956.

⁴⁰ Por. Goodman, dz. cyt., s. 8. Warto podkreślić, że w filozofii sztuki Goodman był zwoleńnikiem orientacji symboliczno-kognitywistycznej.

⁴¹ L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, tłum. B. Wolniewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 21.

⁴² Tamże, s. 25.

niż sam język zdolności mentalnych, więc żeby w pełni zrozumieć, jak język funkcjonuje, musimy pokazać, jak jest on w tych zdolnościach zakorzeniony. [...] zasadniczym pytaniem filozofii początków XXI wieku jest wyjaśnienie miejsca, jakie zajmujemy my, czyli ewidentnie świadome, myślące, wolne, racjonalne, mówiące, społeczne i polityczne przedmioty w świecie, o którym nauka mówi nam, że składa się z bezmyślnych i pozbawionych sensu cząstek fizycznych”⁴³.

Argumentacja dotycząca tego, czy ważniejsza w chwili obecnej jest filozofia języka, czy raczej filozofia umysłu (a także dywagacje dotyczące wzajemnych relacji między tymi obszarami namysłu) nie doprowadzi raczej do rozstrzygnięcia sporu o prymat któregoś z nich, można też jednak rozumieć filozofię umysłu szeroko, tak jak czyni to na przykład Peter Strawson, a zatem, „włączając do niej co najmniej filozofię języka, teorię znaczenia i filozofię logiki”⁴⁴. Strawson najprawdopodobniej chciał tu zwrócić uwagę na płynność granic między poszczególnymi dziedzinami poznania i na pewną arbitralność w ich ustanawianiu, w przedmowie do swojej książki wspomina też bowiem o „łączących się ze sobą dziedzinach metafizyki, epistemologii i filozofii języka”⁴⁵, a omawiając *Some Main Problems of Philosophy* Moore’a, pisze o relacji zachodzącej między logiką (w ujęciu Moore’a) a filozofią języka⁴⁶. Również Alfred Ayer w swoim przeglądzie filozofii dwudziestego wieku rozróżnia rozmaite jej działy, jak logika, teoria poznania, filozofia umysłu, filozofia języka, etyka czy polityka, ale jednocześnie podkreśla, że kontrowersje i spory dotyczą także tego, czy niektóre dyscypliny zaliczane do szeroko pojętej filozofii (na przykład metafizyka) stanowią „domenę właściwej działalności filozoficznej”⁴⁷; podobnie ostrożnie należy wypowiadać się na temat ostrości granic między poszczególnymi dyscyplinami.

Psychologiczny i kognitywny zwrot gramatyki generatywnej⁴⁸ i semantyki pojęciowej⁴⁹ można postrzegać jako kolejny krok w rozwoju współczesnej filo-

⁴³ S e a r l e, dz. cyt, s. 20.

⁴⁴ P.F. S t r a w s o n, *Analiza i metafizyka. Wstęp do filozofii*, tłum. A. Grobler, Wydawnictwo Znak, Kraków 1994, s. 92.

⁴⁵ Tamże, s. 5.

⁴⁶ Por. tamże, s. 41.

⁴⁷ A.J. A y e r, *Filozofia w XX wieku*, tłum. T. Baszniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 7.

⁴⁸ Zob. np. C h o m s k y, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*; t e n ż e, *The Minimalist Program*.

⁴⁹ Zob. np. R. J a c k e n d o f f, *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, Oxford University Press, Oxford 2002; t e n ż e, *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2007; t e n ż e, *In Defense of Theory*, „Cognitive Science” 41(2017) suppl. 2, s. 185-212 (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cogs.12324>).

zofii: jako kognitywną rewolucję w językoznawstwie czy też zwrot kognitywny (nazywany tak przez analogię do zwrotu lingwistycznego w filozofii i odnoszący się do całego kompleksu nauk kognitywnych), czyli przejście od badań struktury języka do badań struktury umysłu. Najnowsze prace Chomsky'ego dotyczą zagadnień z zakresu zarówno językoznawstwa i filozofii języka, jak i – a być może przede wszystkim – filozofii umysłu i biolingwistyki, rozumianej jako nauka badająca stany językowe umysłu i genetyczne uwarunkowania powstania języka rozumianego jako narząd poznawczy (ang. cognitive organ) charakterystyczny dla gatunku ludzkiego. Język i myśl są w tym ujęciu połączone, język należy bowiem rozumieć jako narzędzie myśli, czyli jako znaczenie uzewnętrznione (poprzez dźwięki lub gesty)⁵⁰. Prace Jackendoffa wskazują dodatkowo na możliwość integracji badań nad językiem z badaniami nad świadomością, kulturą i społeczeństwem.

Podsumowując powyższy krótki przegląd stanowisk, można wskazać na kolejne przesunięcia w przedmiocie badań szeroko rozumianej kognitywno-analitycznej tradycji filozofii nowożytnej, przede wszystkim na rozszerzenie jej paradygmatów (pojmowanych jako sposoby porządkowania, postrzegania i konstruowania świata), a także na wiążącą się z tym procesem zmianę zakresu pytań o naturę języka (i świata). Do najważniejszych historycznych etapów tego procesu zaliczyć zaś trzeba: (1) zastąpienie pytań o strukturę świata pytaniami o strukturę umysłu (Kant); (2) utożsamienie struktury umysłu ze strukturą pojęć (C.I. Lewis); (3) utożsamienie struktury świata ze strukturą języka (Wittgenstein); (4) utożsamienie struktury pojęć ze strukturą rozmaitych systemów symbolicznych: nauki, filozofii, sztuki, percepcji (Goodman); (5) przejście od badania struktury języka do badania struktury umysłu (m.in. Chomsky, Jackendoff, Johnson⁵¹, Searle); (6) przejście od badania struktury języka do interdyscyplinarnego badania struktury świadomości, społeczeństwa i kultury (m.in. Jackendoff, Searle, Everett⁵², Tomasello⁵³, Taylor, Johnson).

Współczesne propozycje dotyczące struktury języka i struktury umysłu (Chomsky), architektury języka, umysłu i kultury (Jackendoff), filozofii

⁵⁰ Zob. np. N. Chomsky, *Bilingual Explorations: Design, Development, Evolution*, "International Journal of Philosophical Studies" 15 (2007) nr 1, s. 1-21; t e n ż e, *Language and Other Cognitive Systems: What Is Special About Language?*, "Language Learning and Development" 7(2011) nr 4, s. 263-278; t e n ż e, *What Kind of Creatures Are We?*, Columbia University Press, New York 2016.

⁵¹ Zob. M. Johnson, *Znaczenie ciała. Estetyka rozumienia ludzkiego*, tłum. J. Płuciennik, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015. W pracy tej można też znaleźć liczne odniesienia do językoznawstwa kognitywnego.

⁵² Zob. D.L. Everett, *Jak powstał język. Historia największego wynalazku ludzkości*, tłum. A. Tuz, Prószyński i Ska, Warszawa 2019.

⁵³ Zob. M. Tomasello, *Kulturowe źródła ludzkiego poznawania*, tłum. J. Rączaszek, Prószyński i Ska, Warszawa 2002.

umysłu i ontologii społecznej (Searle), ekologicznego podejścia do języka jako narzędzia kultury (Everett), kulturowych źródeł ludzkiego poznawania (Tomasello) oraz krytycznej filozofii języka (Taylor) stanowią bardzo różne i niewspółmierne podejścia teoretyczne, wszystkie jednak wskazują na ścisłe związki między badaniem języka a badaniem rzeczywistości oraz na fundamentalny charakter pytań o język.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Ayer, Alfred J. *Filozofia w XX wieku*. Translated by Tadeusz Baszniak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Berti, Enrico. *Wprowadzenie do metafizyki*. Translated by Danilo Facca. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2002.
- Bogusławski, Andrzej. *Lingwistyczna teoria mowy: Preliminaria*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Bremer, Józef. *Interdyscyplinarne znaczenie neuronauki*. Kraków: Akademia Ignatianum and Wydawnictwo WAM, 2016.
- Brożek, Anna. *Analiza i konstrukcja: O metodach badania pojęć w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*. Kraków: Copernicus Center Press, 2020.
- Chomsky, Noam. "Biolinguistic Explorations: Design, Development, Evolution." *International Journal of Philosophical Studies* 15, no. 1 (2007): 1–21.
- . *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York: Praeger, 1986.
- . "Language and Other Cognitive Systems: What Is Special About Language?" *Language Learning and Development* 7, no. 4 (2011): 263–78.
- . *The Minimalist Program*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1995.
- . *What Kind of Creatures Are We?* New York: Columbia University Press, 2016.
- Comte-Sponville, André. *Filozofia*. Translated by Ewa Burska. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2007.
- Dąmbaska, Izydora. *Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej: Studia i teksty*. Wrocław: Ossolineum, 1984.
- Dummett, Michael. *Natura i przyszłość filozofii*. Translated by Marcin Iwanicki and Tadeusz Szubka. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2010.
- Everett, Daniel L. *Jak powstał język: Historia największego wynalazku ludzkości*. Translated by Adam Tuz. Warszawa: Prószyński i Ska, 2019.
- Frege, Gottlob. "Myśl: Studium logiczne." In Frege, *Pisma semantyczne*. Translated by Bogusław Wolniewicz. Warszawa, PWN, 1977.
- Goodman, Nelson. *Jak tworzymy świat*. Translated by Michał Szczubiałka. Warszawa: Fundacja Aletheia, 1997.

- Jackendoff, Ray. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- . “In Defense of Theory.” *Cognitive Science* 41, suppl. 2 (2017): 185–212. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cogs.12324>.
- . *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2007.
- Johnson, Mark. *Znaczenie ciała: Estetyka rozumienia ludzkiego*. Translated by Jarosław Pluciennik. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.
- Kaczmarkowski, Michał. “Językoznawstwo w ‘Kratylosie’ Platona.” In Platon, *Kratylos*. Translated by Zofia Brzostowska. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1990.
- Kant, Immanuel. *Krytyka czystego rozumu*. Translated by Roman Ingarden. Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2001.
- . *Logika*. Translated by Artur Banaszkiewicz. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2005.
- Kardela, Henryk. “Cognitive Linguistics and Biolinguistics: On the Path to Rapprochement?” In *Explorations in Language and Linguistics*. Edited by Łukasz Bogucki and Piotr Cap. Berlin: Peter Lang, 2018.
- Krapiec, Mieczysław A. *Język i świat realny*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1985.
- Lewis, Clarence Irving. *Mind and the World-Order: Outline of a Theory of Knowledge*. New York: Dover Publications, 1956.
- Lewis, David. “General Semantics.” *Synthese* 22, nos. 1–2 (1970): 18–67.
- Platon, *Kratylos*. Translated by Zofia Brzostowska. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1990.
- Popper, Karl. *Wiedza obiektywna: Ewolucyjna teoria epistemologiczna*. Translated by Adam Chmielewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
- Santana, Carlos. “What Is Language?” *Ergo* 3, no. 19 (2016): 501–23. <http://dx.doi.org/10.3998/ergo.12405314.0003.019>.
- de Saussure, Ferdinand. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Translated by Krystyna Kasprzyk. Warszawa: PWN, 1991.
- Searle, John R. *Umysł: Krótkie wprowadzenie*. Translated by Jan Karłowski. Poznań: Rebis, 2010.
- Smith, Barry. “John Searle: Od aktów mowy do rzeczywistości społecznej.” Translated by Agnieszka Lekka-Kowalik and Zygmunt Pikulski. *Roczniki Filozoficzne* 51, no.1 (2003): 265–92.
- Soin, Maciej. *Gramatyka i metafizyka: Problem Wittgensteina*. Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, 2001.
- Stalmaszczyk, Piotr. “Charles Taylor’s Critical Philosophy of Language.” *Linguistica Silesiana* 40 (2019): 409–17.
- . *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: Łódź, 2021.

- Strawson, Peter F. *Analiza i metafizyka: Wstęp do filozofii*. Translated by Adam Grobler. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1994.
- Taylor, Charles. *The Language Animal: The Full Shape of the Human Linguistic Capacity*. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of the Harvard University Press, 2016.
- Tomasello, Michael. *Kulturowe źródła ludzkiego poznawania*. Translated by Joanna Rączaszek. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2002.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Translated by Bogusław Wolniewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Piotr STALMASZCZYK – Pytania o język (i świat)

DOI 10.12887/34-2021-2-134-09

Artykuł skrótowo przedstawia pytania o język stawiane przez amerykańskiego językoznawcę Noama Chomsky'ego i amerykańskiego filozofa Johna Searle'a. Autor wskazuje na konieczność przyjęcia określonej ontologii (neuropsychologicznej, społecznej, abstrakcyjnej), dzięki czemu pytania o język formułowane są w odpowiednim kontekście filozoficznym. Artykuł nawiązuje również do niektórych zagadnień z zakresu analitycznej filozofii języka oraz wskazuje na przesunięcia w przedmiocie badań wynikające ze zmian zachodzących w kognitywno-analitycznej tradycji filozofii nowożytnej.

Słowa kluczowe: językoznawstwo generatywne, filozofia języka, pytania Chomsky'ego, pytania Searle'a, ontologia

Kontakt: Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, Instytut Anglistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź
E-mail: piotr.stalmaszczyk@uni.lodz.pl
Tel. 42 6645220
<http://anglistyka.uni.lodz.pl/stalmaszczyk-piotr-prof-dr-hab/>

Piotr STALMASZCZYK, Questions about Language (and the World)

DOI 10.12887/34-2021-2-134-09

The article briefly discusses the questions about language posed by Noam Chomsky and John Searle. This issue is discussed within the broad context of analytic philosophy; the author suggests that it is necessary to establish an appropriate (neuropsychological, social, abstract) ontological background for such a discussion to make sense. Additionally, the article mentions changes in the contemporary cognitive-analytic paradigm.

Keywords: generative linguistics, philosophy of language, Chomsky's questions, Searle's questions, ontology

Contact: Department of English and General Linguistics, Institute of English Studies, Faculty of Philology, University of Łódź, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź, Poland

E-mail: piotr.stalmaszczyk@uni.lodz.pl

Phone: + 48 42 6645220

<http://anglistyka.uni.lodz.pl/en/stalmaszczyk-piotr-prof-dr-hab-2/>